

Uppdragsarkeologins målgrupper

– en utvärdering av publik arkeologisk verksamhet och av hur
de arkeologiska resultaten tas om hand i
samhällsplaneringen och i skolan

Författare: Eva Skyllberg

Omslag: Visning av undersökningen vid Gamla Uppsala 2012. Foto: Jonas Wikborg, SAU.

Projektet är finansierat av Riksantikvarieämbetets FoU-anslag för kulturmiljöområdet.

Länsstyrelsen Uppsala län

Hamnesplanaden 3

751 86 Uppsala

Tfn: 010-22 33 000 (vxl)

E-post: uppsala@lansstyrelsen.se

Internet: www.lansstyrelsen.se/uppsala

Länsstyrelsens Meddelandeserie 2013

ISSN 1400-4712

Tryck: Länsstyrelsens reprocentral

Innehåll

Inledning	5
Material och metod	6
Uppföljning av publik arkeologisk verksamhet	8
E4-undersökningarna 2002-2004.....	8
Gamla Uppsala-undersökningen 2012.....	9
Slutsatser.....	11
Arkeologi i skolan.....	14
Sammanfattning av intervjuer/samtal med lärare	14
Slutsatser.....	17
Arkeologi och fornlämningar i samhällsplaneringen	19
Arkeologi och fornlämningar i kommunens dokument	21
Sammanfattning av intervjuerna med tjänstemän och politiker.....	22
Slutsatser.....	25
Sammanfattning	30
Länsstyrelsens beställning av arkeologiska undersökningar:	30
Angelägna utvecklingsområden/-projekt.....	31
Referenser	32
Personer som deltagit med information i samtal och intervjuer.....	33
Bilaga 1. Brev om arkeologi i skolan	
Bilaga 2. Brev om arkeologi i kommunen	
Bilaga 3. Brev om arkeologi politiker	

Inledning

I handlingsprogrammet för Uppsala län ingår en undersökning som syftar till att ta reda på hur resultaten från arkeologiska undersökningar når sina målgrupper. Denna målgruppsundersökning genomfördes av Eva Skyllberg under november 2012 till januari 2013. Resultaten från undersökningen sammanfattas i en checklista med åtgärdsförslag och där angelägna områden pekats ut för ett fortsatt arbete med att förstärka uppdragsarkeologins samhällsrelevans.

Enligt föreskrifterna (KRFS 2007:2) ska uppdragsarkeologins resultat vara av relevans för myndigheter, forskningen och samhället i övrigt. Att resultaten återverkar på länsstyrelsens eget arbete och att resultaten är viktiga underlag för de arkeologer som arbetar inom uppdragsarkeologin är självklart. Svårare är att se i vilken utsträckning resultaten når målgrupper utanför den direkt engagerade gruppen.

Inom uppdragsarkeologin framställs olika typer av produkter och olika insatser görs för att nå exempelvis forskare, samhällsplanerare, hembygdsföreningar och skolbarn. Forskare har vanligen förhållandevis stor kunskap om hur de kan få tillgång till uppdragsarkeologins resultat och de flesta av produkterna vänder sig också till dem, såsom de arkeologiska rapporterna som dokumenterar fornlämningen som tas bort och olika typer av vetenskaplig publicering. Detta FoU-projekt har därför valt att undersöka hur andra grupper får kännedom om uppdragsarkeologins resultat.

Att inkludera allmänheten i arkeologiska undersökningar har alltmer blivit självklart (jfr Svanberg & Wahlgren 2007). Det vanligaste är att det sker som en traditionell förmedling genom visningar och föredrag. Men det har också skett genom att själva fältarbetet har genomförts tillsammans med exempelvis föreningar, skolbarn eller som en folkhögskolekurs. Även resultaten från undersökningarna har blivit mer målgruppsanpassade och en tydlig skiljelinje görs mellan de rapporter som ska fungera som ett besluts- och planeringsunderlag och de som publicerar de vetenskapliga resultaten. I enstaka fall görs dessutom en populärvetenskaplig publicering.

En viktig målgrupp för uppdragsarkeologin är kommunerna. Det är främst samhällsplaneringen och kulturverksamheten som på olika sätt har anledning att arbeta med uppdragsarkeologins resultat. I planprocessen kan kunskapen om historien i landskapet som de arkeologiska undersökningarna ger integreras i olika underlag, i översiktsplanen och detaljplanerna. Kulturverksamheten som mer direkt vänder sig till medborgarna har den viktiga uppgiften att skapa ett socialt hållbart samhälle där förståelse och sätt att förhålla sig till omgivningen måste böttna i kunskap om historien.

Vi har valt att studera två kommuner, Uppsala och Tierp. Det är två förhållandevis olika kommuner, framförallt storleksmässigt, men också beträffande exploateringsstryck och därigenom även vad gäller antalet arkeologiska undersökningar som utförs. I Uppsala utförs regelbundet en stor mängd arkeologiska undersökningar och flera av de allra största arkeologiska projekten har utförts i stadens närhet. Den publicering som gjorts har både varit av vetenskaplig karaktär och publik förmedling. För Tierps del är det

egentligen endast i samband med byggandet av motorväg E4 som arkeologiska slutundersökningar har genomförts.

En annan viktig målgrupp för uppdragsarkeologin är skolan och många av de publika insatser som gjorts har ofta riktats mot skolbarn. Vi har därför inom detta projekt valt att se närmare på hur uppdragsarkeologins resultat når skolans verksamhet inom Uppsala och Tierps kommuner. Det finns viktiga skillnader mellan de två kommunerna i hur lättillgängligt det är för skolorna att göra studiebesök med skolklasser på exempelvis Upplandsmuseet och Gamla Uppsala museum som båda är belägna inom Uppsala kommun. Däremot kan det i Tierp finnas en större närhet till fornlämningar i landskapet som är möjliga att besöka, något som till stora delar saknas i Uppsalas tätortsmiljö.

I Uppland har under de senaste åren genomförts en rad större arkeologiska undersökningar med anledning av olika infrastrukturprojekt, exempelvis E4-undersökningarna 2002-2005, väg 288 2010 och den pågående undersökningen i Gamla Uppsala inför utbyggnaden av Ostkustbanan. Dessa stora arkeologiska projekt har givit mycket ny kunskap om förhistoria och medeltid. Undersökningarna har genererat utförliga vetenskapliga bearbetningar och det har bedrivits en omfattande publik verksamhet. Det har varit ett stort intresse för de arkeologiska undersökningarna från forskare, skolor och boende i trakten. I anslutning till fältarbetet har arkeologerna erbjudit visningar, givit information på webbplatser och hållit föredrag. Media har rapporterat i tidningsartiklar, radio och TV-inslag. Efter undersökningarna har resultaten publicerats i rapporter, artiklar och böcker. För E4-undersökningarna har den populärvetenskapliga boken Försvunnen värld skrivits av vetenskapsjournalisten Maja Hagerman. Föreliggande studie innehåller också en utvärdering av de publika insatserna som utförts inom E4-projektet och det första året av undersökningarna vid Gamla Uppsala.

I viss mån har frågan om arkeologins publika verksamhet berörts på en generell nationell nivå inom regeringsuppdraget att utvärdera uppdragsarkeologin. Sedan revideringen av föreskrifterna 2008 har det skett en påtaglig ökning av den rapportering som görs i form av populärvetenskap (Verkställighetsföreskrifter för uppdragsarkeologi. Åtterrapporing av regeringsuppdrag. Riksantikvarieämbetet. 2012). För mer än 40 procent av de särskilda undersökningarna beställer länsstyrelserna en populärvetenskaplig muntlig förmedling i form av visningar eller föredrag. Endast för någon eller några undersökningar per år görs större satsningar på en populärvetenskaplig publicering i bokform.

Material och metod

Det fanns inget befintligt framtaget material eller statistik att utgå ifrån för att belysa frågan om uppdragsarkeologins resultat når fram till de målgrupper som är utpekade. Inom FoU-projektet har vi därför varit tvungna att ta fram ett eget material. Att arbeta med enkäter hade naturligtvis varit en metod som hade kunnat ge ett stort material att bearbeta men tidigare liknande projekt har visat att enkätutskick givit en alltför låg svarsfrekvens för att vara användbara (jfr Carlie & Olsson 2005). Vi har därför valt att arbeta med intervjuer av ett antal utvalda representanter för de

olika målgrupperna (se lista över personer som deltagit i intervjuerna). Samtliga intervjuade personer hade på förhand fått ett underlag via mejl som beskrev projektet och en lista med de frågor som samtalet skulle kretsa kring (se bilaga 1-3). Brevet följdes sedan upp med telefonsamtal för bokning av tid för ett individuellt samtal. På detta sätt var det möjligt att få intervjuer med samtliga av kommunernas utvalda tjänstemän och politiker.

När det gäller skolorna var tillvägagångssättet inte lika framgångsrikt. Kontakten som togs med lärare via mejl fick inte ett enda positivt gensvar. Att kontakta rektorerna via mejl och sedan följa upp med telefonsamtal gav ett något bättre utfall. Det ska dock betonas att flera skolor avböjde medverkan i projektet och att det var svårt att få tillräckligt många skolor att delta. Det var betydligt lättare att få skolorna att medverka i Tierps kommun än i Uppsala kommun. Rektorerna stod för urvalet av lärare och intervjuerna gjordes genom att träffa lärarna i grupp, ofta i anslutning till möten som de redan hade inbokade. Vid ett av mötena medverkade rektorerna medan det vid de andra tillfällena endast var lärare som medverkade.

De ansvariga för den publika verksamheten på E4-undersökningarna och Gamla Uppsala intervjuades och de har bidragit till FoU-projektet med olika typer av underlag och statistik om antal besökare på visningar mm.

Rapporten är uppdelad i tre delar: inledningsvis en uppföljning av den publika arkeologiska verksamheten vid E4-undersökningarna och Gamla Uppsala undersökningen, sedan följer ett avsnitt om arkeologi i skolan och avslutningsvis avsnittet om arkeologi i samhällsplaneringen i kommunernas verksamhet. Avsnitten om skolan och kommunerna innehåller en materialredovisning i form av en sammanställning av intervjuerna. Avsnitten avslutas sedan med slutsatser som utgår från de synpunkter som framkom vid intervjuerna. Till varje avsnitt har länsantikvarie Agneta Åkerlund fogat kommentarer ur länsstyrelsens synvinkel.

Uppföljning av publik arkeologisk verksamhet

De mest omfattande publika arkeologiska insatserna i Uppsala län har gjorts inom de två största arkeologiska projekten under de senaste tio åren: E4-undersökningarna och Gamla Uppsala undersökningen. En uppföljning av dessa undersökningar ger erfarenheter som i sin helhet vara till hjälp vid planeringen av publika insatser för andra stora arkeologiska projekt, men de kan i sina delar också vara relevanta för alla arkeologiska undersökningar där publika insatser planeras.

E4-undersökningarna 2002-2004

Vid tidpunkten för uppföljningen var de många arkeologiska undersökningarna som gjordes med anledning av byggandet av motorväg E4 genom Uppland är sedan länge avslutade och avrapporterade. Den sista delen i rapporteringen från projektet var den populärvetenskapliga boken *Försvunnen värld* av Maja Hagerman. Undersökningarna utfördes av tre olika undersökare: RAÄ UV, SAU och Upplandsmuseet.

E4-projektet hade en omfattande satsning på information och förmedling till allmänheten. I förfrågningsunderlaget fanns en övergripande beställning av populärvetenskaplig förmedling "...såväl skriftligt som i form av utställningar och annan utåtriktad verksamhet. Detta är ett prioriterat mål och erforderliga populära skrifter eller motsvarande bör komma tidigt i rapporteringsfasen." (Förfrågningsunderlag 2000-12-28). Förmedlingsinsatserna som knöts till projektet kom däremot inte att ingå i länsstyrelsens beslut om de arkeologiska undersökningarna utan finansieringen reglerades genom ett separat avtal mellan vägverket och läns museet. Från maj 2002 till mars 2005 var en informatörstjänst knuten till projektet som delades av två informatörer, Ylva Fontell och Katja Jahn. Den publika satsningen omfattade många olika insatser: en särskild grafisk profil, webbplats, visningar, foldrar, skyltar, utställningar och föreläsningar. Varje säsongsresultat sammanfattades dessutom i populärvetenskapliga artiklar i en årsberättelse i tidskriftsformat. Efter projektet redovisades och utvärderades de publika insatserna i en särskild rapport (Fontell & Jahn 2005). Informatörernas roll var att ta fram texter till skyltar, webbplats och foldrar, sköta kontakterna med pressen samt att annonsera och administrera de olika publika insatserna. Visningar och föredrag hölls däremot av arkeologerna själva. Webbplatsen stängdes ned 2005 i samband med att informatörerna avslutade sitt uppdrag. Därefter har det inte funnits någon gemensam plattform för de olika aktörerna som arbetat inom projektet, vilket har medfört att det har varit svårt att kunna överblicka vilka insatser som gjorts under rapporteringsarbetet och vad som publicerats från projektet som helhet. På webbplatserna för respektive undersökare kan man se vilka rapporter som den egna organisationen publicerat och många rapporter finns också tillgängliga digitalt.

Det fanns ett mycket stort intresse för undersökningarna hos allmänheten. Visningarna hade t.ex. sammanlagt över 10.000 besökare. Huvuddelen av besökarna kom på de Öppet hus-tillfällen som ordnades på helger, men i vissa fall hölls även visningar på dagtid på en fast veckodag. Det var också många grupper som besökte undersökningarna.

Skolbarn var emellertid inte någon prioriterad målgrupp för de publika insatserna. Visningar för skolklasser genomfördes endast under en månad 2003 av en särskilt anställd pedagog som tog emot sammanlagt 597 elever och 116 vuxna.

På Upplandsmuseet fanns under hela undersökningstiden utställningen ”Motorväg i forntidsland” där aktuella föremål visades. Serier av föreläsningar hölls mellan 2003 och 2005 på Upplandsmuseet, Gamla Uppsala museum och i Tierp. Under denna period samlade föreläsningarna över 1.100 åhörare. Även efter att det särskilda publika projektet avslutades 2005 har det hållits en rad föredrag. Över dessa finns dock inte någon sammanställning.

Det har funnits många olika ställen att söka information om E4-undersökningarna: foldrar, skyltar, webbplatsen, de populärvetenskapliga årsberättelserna och Upplands fornminnesförening och hembygdsförbunds årsbok *Uppland 2005* med populärvetenskapliga artiklar om undersökningarna. Det har dock dröjt innan undersökningarna sammanfattades och resultaten användes i en populärvetenskaplig historieskrivning. Först 2011 kom Maja Hagermans bok *Försvunnen värld*. Det är första gången i Sverige som en sådan gedigen populärvetenskaplig bok kommer ut som en del av rapporteringen från arkeologiska undersökningar. I vanliga fall brukar de populärvetenskapliga böcker som ges ut vara samlingar av artiklar som skrivits av arkeologerna själva. Boken har tryckts om två gånger i sammanlagt 27.465 exemplar (Hagerman 2012 under publicering). Kännedomen om boken visade sig också vara god bland kommunernas tjänstemän och politiker medan den inte alls uppmärksammats på samma sätt bland lärarna, se sammanställningarna av intervjuerna nedan.

Gamla Uppsala-undersökningen 2012

Vid tidpunkten för utvärderingen hade den första och mest omfattande av grävsäsongerna i Gamla Uppsala slutförts (2012) och merparten av de publika insatserna i fält hade redan genomförts. Liksom E4-undersökningarna genomfördes undersökningen i Gamla Uppsala som ett samarbete mellan tre undersökare: Riksantikvarieämbetet UV-Mitt, SAU och Upplandsmuseet. Den populärvetenskapliga förmedlingen var tydligt specificerad i förfrågningsunderlaget vad gäller de allmänna visningarna, informatören och webbplatsen (Förfrågningsunderlag 2011-10-20).

Inom ramen för den arkeologiska undersökningen var en informatör anställd, arkeologen och journalisten Kristina Ekerö Eriksson, på 50% under fältarbetet och 20% under rapporteringsfasen. Informatören hade till uppgift att ha en fortlöpande kommunikation med arkeologerna inom undersökningen och att publicera intressanta resultat och fynd på den webbplats som upprättats särskilt för projektet. Ofta gjordes det flera gånger i veckan i artiklar i intervjuform där undersökningens arkeologer och specialister kom till tals. Gamla Uppsala-undersökningens webbplats tillhör länsstyrelsen som avser att upprätthålla den även efter undersökningens avslutande. Det var också informatörens uppgift att ha kontakter med media och att kalla till presskonferenser. Den populärvetenskapliga bok som ska sammanfatta undersökningens resultat skrivs av Kristina Ekerö Eriksson. En sammanfattning av det publika projektet under den första säsongen ger kommentarer

kring olika insatser och utfallet av dessa (Ekero Eriksson opublicerad rapport 2012).

Figur 1. Kungen besöker utgrävningen i Gamla Uppsala den 29 augusti 2012. Arkeolog Jonas Wikborg från Societas Archaeologica Upsaliensis presenterar utgrävningen. I sällskapet ingår landshövding Peter Egardt, kommunalrådet i Uppsala Fredrik Ahlstedt, riksantikvarie Lars Amréus och Trafikverkets generaldirektör Gunnar Malm. Foto: Ylva Englund.

Informatören har varit undersökningens kontaktperson för allmänheten och haft ansvar för annonsering av visningarna på grävplatsen. Annonseringen har främst gjorts på projektets webbplats, i Uppsala Nya Tidnings kalendarium, både i papperstidningen och i Guiden i nättidningen samt i Destination Uppsalas evenemangskalender. Visningar genomfördes dagligen under sommaren med undersökningens egna arkeologer som guider. Fyra till fem arkeologer delade på uppgiften att hålla visningar på grävningen. Under maj till september under fältsäsongen 2012 deltog sammantaget 3.745 personer i någon visning. Av dessa deltog 3.331 personer i de 169 allmänna visningar som genomfördes, varav 17 engelska visningar. I dessa siffror ingår inte särskilt bokade gruppvisningar. Vid sidan av de allmänna visningarna har en mängd grupper fått information om undersökningen, det har både skett på ett informellt sett för kollegor inom arkeologibranschen och för exempelvis enstaka journalister och som särskilt bokade gruppvisningar för exempelvis föreningar. Statistiken som förts över gruppvisningarna är inte lika detaljerad och konsekvent. De 21 grupper med tillsammans 414 personer som redovisas får ses som en minimisiffra som i första hand omfattar de bokade grupperna. I siffran för gruppvisningarna ingår två visningar för 125 skolbarn på Gamla Uppsala skola samt en visning för 25 barn på förskolan i Gamla Uppsala. Förutom dessa visningar har inte visningar för skolbarn ingått i undersökningens publika verksamhet. Under Arkeologidagen hölls fyra föredrag som sammantaget samlade 142 åhörare.

Under oktober månad 2012 pågick däremot ett skolprojekt som finansierades av Gamla Uppsala museum/Riksantikvarieämbetet, dvs. det låg utanför

själva undersökningens ram. En pedagog anställdes tillfälligt för att ansvara för visningarna. Gamla Uppsala museum gjorde utskick via mejl till skolor i Uppsala kommun och ganska snart blev antalet visningstillfällen fullbokade. Det genomfördes visningar för 29 skolklasser med sammanlagt 701 elever och 56 lärare. Den största gruppen elever kom från klasser F-6: 25 skolklasser med 550 elever. Endast en högstadielklass med 27 elever deltog och tre gymnasieklasser med sammanlagt 68 elever. Visningarna inleddes med ett förberedande moment på museet som innehöll information om vad arkeologi är och vad arkeologer gör, samt en möjlighet att se arkeologiska fynd. Visningen avslutades sedan med en guidning på grävplatsen.

Enligt länsstyrelsens statistik hade webbplatsen under perioden 25 juni till 31 december 2012 11.817 besök. Besökaren tittade generellt på 4,46 sidor per besök, vilket får ses som bra medan avvisningsfrekvensen var förhållandevis hög 45,33%, dvs att besökaren endast kommer till förstasidan och sedan lämnar sajten. Ungefär hälften av besökarna återkommer, vilket får anses vara ett mycket bra resultat. Närmare två hundra besökare har besökt webbplatsen mer än hundra gånger. Gissningsvis är många av dessa de som arbetade på grävningen eller som genom sitt yrke behövde uppdatera sig om förhållandena på grävningen. Men det kan naturligtvis även finnas en intresserad allmänhet som vill hålla sig uppdaterad.

Det har varit ett stort antal reportage om undersökningen i olika typer av media. Retriever har samlat 64 inslag i olika media under tiden fram till 18 december 2012. Tidningsmedia har gjort 24 artiklar, och då främst Uppsala Nya Tidning med 12 artiklar. Det har också gjorts TV-inslag vid fem tillfällen under 2012, i SVT två inslag i Vetenskapens värld och två inslag i ABC-nyheterna samt ett i TV 4 Uppland. Uppsala nya tidnings lokala TV-kanal har också haft flera inslag. I radio har det bl.a. varit ett reportage i P1 Vetenskapsradion Historia. De flesta artiklarna och reportagen har däremot presenterats på olika webbaserade tidningar och andra webbplatser.

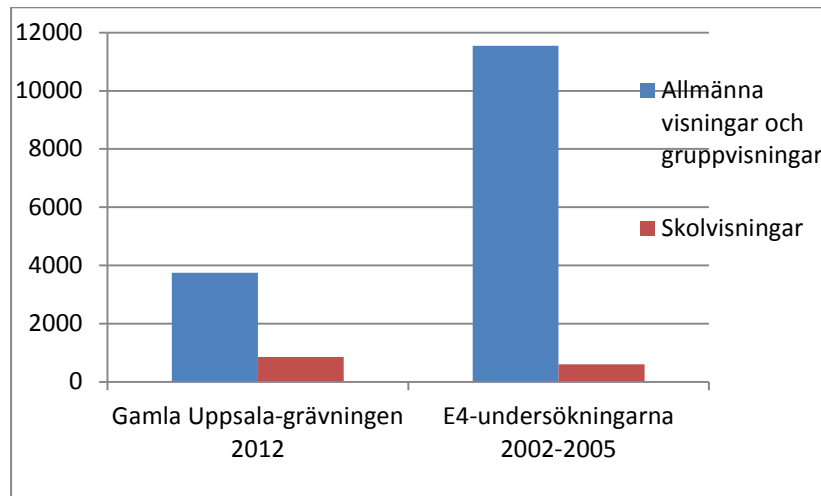
Under undersökningens gång presenterades aktuella fynd i en monter på Gamla Uppsala museum. Texter och material till montern togs fram av undersökningens arkeologer och har ingått som en del i undersökningens publika arbete. Efter den första fältsäsongen gjordes en utställning på Upplandsmuseet inom ramen för museets utställningsverksamhet.

Gamla Uppsala museum noterade till sin förvåning att antalet besökare gick ned under den tid då de allmänna visningarna pågick på grävplatsen. Detta var tvärt emot de antaganden som gjordes innan undersökningen om att de många besökarna vid grävningen också skulle ge museet fler besök.

Slutsatser

Det har lagts förhållandevis stora resurser på den publika verksamheten både vid undersökningen i Gamla Uppsala och för E4-undersökningarna och det finns många likheter men också några skillnader mellan projekten. Det har varit tusentals personer som deltagit i de publika insatserna för båda projekten men E4-undersökningarnas verksamhet var den mest omfattande, framförallt beroende på att den omfattade många undersökningsplatser och fler fältsäsonger. Flera viktiga erfarenheter från E4-undersökningarna har tagits om hand och påverkat utformningen av Gamla Uppsala-undersökningens publika projekt. Denna uppföljning har visat på två publika

projekt som i allt väsentligt varit mycket framgångsrika och samlat många besökare.

Figur 2. Antal besökare vid allmänna visningar inklusive gruppvisningar och särskilda visningar för skolbarn. Uppgifterna för Gamla Uppsala rör en säsong 2012 medan siffrorna för E4-grävningarna omfattar visningar under tre säsonger 2002-2004.

Båda projekten har haft särskilda informatörer anställda som haft liknade arbetsuppgifter, dvs. att sköta kontakter med media, att annonsera visningar och att sammanfatta resultaten på webbplatsen. Båda projekten har haft webbplatser med ett för arkeologiska undersökningar omfattande, välskrivet och aktuellt innehåll. För E4-undersökningarna var det en fördel att det fanns olika publika produkter som kompletterade varandra. En skylt eller folder kunde ge information om webbplatsen som i sin tur informerade om aktuella tider för visningar och föredrag. Att informatörerna var två och hade tillräckligt mycket tid inom det publika projektet var också en framgångsfaktor, i annat fall hade säkerligen inte den publika verksamheten blivit lika omfattande eller flutit på lika smidigt. Det hade dock varit en fördel om den gemensamma webbplatsen funnits kvar även under rapporteringen och att samtliga undersökare gjort en gemensam publicering av rapporterna.

Sätt att öka användningen av Gamla Uppsalas webbplats och att göra det lättare att hitta fram till den, skulle kunna ha varit att sätta upp en stor skylt eller banderoller vid grävplatsen, att sprida programblad, flyers och folder. Att koppla en webbplats till exempelvis Facebook eller Twitter kan vara ett effektivt medel att sprida information. Kristina Ekero Eriksson framhåller att det hade kunnat öppna för en värdefull dialog om läsarna kunnat lämna kommentarer och frågor på webbplatsen. Avsikten är att behålla webbplatsen även efter att den publika delen av projektet avslutats.

För båda undersökningarna var den viktigaste källan till att sprida kunskap om undersökningarna under fältarbetet de många artiklarna i främst Uppsala Nya Tidning och den återkommande annonseringen i tidningens kalendarium. Informatörernas fortlöpande kontakt med media har varit av stor betydelse för uppmärksamheten kring undersökningarna och för att sprida information om projekten och de visningar, föredrag och andra aktiviteter som genomfördes.

Trots det enorma intresset och det mycket stora antalet besökare på visningar och föredrag kom inte särskilt många skolbarn att få möjlighet att besöka undersökningarna, varken för E4-undersökningarna eller för Gamla Uppsala undersökningen. Det får i stor utsträckning förklaras genom att de insatser som gjordes för skolbarn inte var inkluderade i förmedlingsverksamheten vid upplägget av undersökningarna, utan blev en punktinsats som genomfördes under kort tid. För att på ett bra sätt kunna möta intresset från skolorna behöver detta hanteras i samband med länsstyrelsens beställning av en undersökning. Önskvärt är naturligtvis att kommunen ser potentialen i de arkeologiska undersökningarna och kan skjuta till medel inom ramen för den kommunala kulturverksamheten.

Den populärvetenskapliga publiceringen har varit en viktig del av båda projekten. Maja Hagermans bok om E4-undersökningarna *Försvunnen värld* har blivit en försäljningssuccé vars betydelse för att sprida kunskap om arkeologiska resultat knappast kan överskattas, men samtidigt hade det varit önskvärt att boken varit färdig tidigare, i enlighet med överenskommelsen. För Gamla Uppsala-undersökningen planeras en bok som skrivs av Kristina Ekero Eriksson. Det bör vara en stor fördel att den populärvetenskapliga författaren är inkopplad i projektet redan från början. I Gamla Uppsala har Kristina skrivit samtliga inlägg på webbplatsen och har därigenom en gedigen kunskap om undersökningen och möjlighet att på ett tidigt stadium påbörja den populärvetenskapliga boken. I fallet med E4-undersökningarna kopplades Maja Hagerman in först efter att fältarbetet slutförts. Avsevärd tid fick då läggas på kunskapsöverföring, något som för arkeologerna inte rymdes i projektbudgeten. En svårighet med att tidigt börja ett syntesarbete är emellertid att tolkningar ständigt revideras i den vetenskapliga tolkningsprocessen och att det är svårt att sammanfatta kunskapen innan denna process är färdig, något som Maja Hagerman tar upp i sin sammanställning.

Länsstyrelsens kommentar

Ett syfte med uppdragsarkeologi är att en fornlämning i samband med undersökning och borttagande ska ersättas med dokumentation och kunskap om fornlämningen. Resultaten har länge redovisats (enbart) i form av rapporter som riktats till vetenskapssamhället.

Uppdragsarkeologins samhällsuppdrag har vidgats med åren och idag anses verksamheten ha ett tydligt ansvar för förmedling till allmänheten av kunskap och föreställningar om det förflutna. Länsstyrelsen omprövar därför sin hållning att inbegripa kunskapsförmedling endast i beställning av större undersökningar. Principer för förmedlingsinsatser kommer att utvecklas i handlingsprogrammet.

I länsstyrelsens beställning av arkeologiska undersökningar i samband med järnvägsbygget för Ostkustbanan förbi Gamla Uppsala utgick länsstyrelsen från egna och Trafikverkets erfarenheter av förmedlingsinsatser i samband med E4-projektet. Vi betraktar det t ex som viktigt att undersökarnas resultat presenteras på en gemensam webbplats för att ge en helhetsbild om undersökningen, att projektet avrapporteras i en hanterbar publikation och att resultaten publiceras populärt samtidigt som den vetenskapliga rapporten kommer ut.

Arkeologi i skolan

I de kulturpolitiska målen poängteras barns och ungas rätt till kultur (prop. 2009/10:3) och skolan är en viktig målgrupp för uppdragsarkeologin.

Skolan kan få del av uppdragsarkeologins resultat på olika sätt. Ett sätt är att få kunskap om en specifik plats genom direkt kontakt med arkeologer, besök på arkeologiska undersökningar eller genom att ta del av informationsmaterial om en undersökning. Ett annat sätt är att ta del av den mer generella arkeologiska kunskap som förmedlas via museernas utställningar och pedagogiska verksamhet, men som ändå bygger på de uppdragsarkeologiska resultaten. Ett mer indirekt sätt är att kunskapen som kommer från de uppdragsarkeologiska undersökningarna på sikt vinner in i skolans läromedel. Tidigare undersökningar har emellertid visat att läromedel i historia vanligen inte tar upp särskilt mycket av den nya kunskap som framkommit under de senaste decennierna (Carlie & Olsson 2005). Frågorna till lärarna tog upp samtliga dessa tre vägar till arkeologisk kunskap.

För att se i vilken utsträckning uppdragsarkeologin når skolbarn har samtal med lärare genomförts på två skolor i Tierps kommun, Aspenskolan i centrala Tierp och Örbyhus skola samt två skolor i Uppsala kommun. Samtliga skolor är kommunala grundskolor. På Aspenskolan i centrala Tierp deltog tre lärare, rektor och biträdande rektor och på Örbyhus skola deltog tre lärare. På Gamla Uppsala skola skedde samtalet med en lärare som hade samlat ihop erfarenheter från övriga lärare. På Kvarngärdeskolan i centrala Uppsala deltog fyra lärare (se lista över intervjuade personer).

Det var förhållandevis svårt att få möjlighet att träffa lärare för dessa samtal. Av de tolv skolor som kontaktades var endast fyra positiva till att delta i undersökningen. Både lärare och rektorer tackade nej med hänvisning till tidsbrist. Särskilt svårt var det att få möjlighet att besöka skolorna i innerstan i Uppsala, medan skolorna på landsbygden visade ett betydligt större intresse av att delta i undersökningen. De lärare som deltog i samtalen påtalade också att tidspress och resursbrist var ett viktigt skäl till att man inte besökte museer eller sökte upp resultat från arkeologiska undersökningar. Särskilt pressade var högstadielärarna som bl.a. menade att det nya betygssystemet gjorde tidspressen ännu mer akut.

Sammanfattning av intervjuer/samtal med lärare

Lärarna på Örbyhus skola i Tierps kommun gav bilden av att de befann sig långt bort från museer, arkeologi och kulturinstitutioner. Det var också mycket sällan som de besökte fornlämningar eller arkeologiska undersökningar. De hade inte några tydliga rutiner för museibesök, med undantag för att de flesta klasser gjorde en utflykt till Vendel och en till Gustavianum. Den långa resvägen upplevdes som ett hinder. Även vid Aspenskolan i centrala Tierp upplevdes resorna som ett hinder. De hade däremot tydliga rutiner för att besöka Upplandsmuseet, Gamla Uppsala museum, Evolutionsmuseet och Medeltidsmuseet i Stockholm. Den fornlämningsmiljö som mer återkommande besöktes var Torslunda. Gamla Uppsala skola besökte Gamla Uppsala museum, Upplandsmuseet och Vasamuseet. De fornläm-

ningar som regelbundet besöktes var Valsgårde, runstenarna i universitetsparken och Uppsala högar. På Kvarngårdesskolan i centrala Uppsala upplevdes däremot att det var långt till fornlämningsmiljöer och platser där det var möjligt att uppleva historien i landskapet och de flesta av barnen bodde i stadsmiljön och hade inte så nära relation till landsbygden. De fornlämningsmiljöer som återkommande besöktes var Hågadalen och Gamla Uppsala och de gjorde årligen besök på bland annat Gustavianum.

Endast i undantagsfall hade eleverna fått träffa arkeologer. Varken Aspenskolan eller Örbyhus skola uppgav att de fått något erbjudande att besöka någon arkeologisk undersökning på mycket länge. Kvarngårdesskolan borde ha fått en inbjudan till att besöka Gamla Uppsala-grävningen hösten 2012, men det var inget som lärarna kände till. På Aspenskolan och Örbyhus skola, liksom på Gamla Uppsala skola fanns någon enstaka lärare som mindes att de hade gjort besök på E4-undersökningarna. På Örbyhus skola skedde det genom att föräldrar ställde upp och skjutsade barnen. På Aspenskolan och Gamla Uppsala skola uppgav lärarna att de i samband med E4-undersökningarna dessutom hade fått ett material. Lärarna uppgav att de var positiva till att besöka arkeologiska undersökningar och av att ta del av arkeologiska resultat. En av lärarna på Kvarngårdesskolan hade besökt Gamla Uppsala högar med sin skolklass och i samband med detta besök sett att grävningen pågick. Läraren hade då berättat för eleverna om arkeologi och när de kom tillbaka till skolan hade de tittat på undersökningens hemsida.

Situationen i Gamla Uppsala skola var unik. Den arkeologiska undersökningen i Gamla Uppsala pågick i direkt anslutning till skolgården och på hundra meters avstånd ligger Uppsala högar och Gamla Uppsala museum. Under 2012 hade samtliga klasser fått ta del av både de speciella visningar som gjordes av arkeologerna på grävningen och av de visningar som gjordes av Gamla Uppsala museum. Lärarna hade uppskattat båda dessa insatser och sade sig ha fått mycket ny arkeologisk kunskap. I skolan hade de bl.a. använt Gamla Uppsala-undersökningens webbplats, som lärarstöd för de yngre barnen medan de äldre barnen själva kunde använda materialet på webbplatsen.

På Örbyhus skola menade de att de särskilt uppskattade när en pedagog från Upplandsmuseet kom till skolan och berättade om arkeologi, något som endast skett ett fåtal gånger. Aspenskolan hade inte haft något besök av Upplandsmuseet, däremot hade man haft s.k. temalådor på cirkulation några gånger. Förvånande nog verkade lärarna på Örbyhus skola inte använda det omgivande kulturlandskapet i undervisningen i någon större utsträckning. Detta verkade ske i större utsträckning på Aspenskolan där de hade rutiner att arbeta med fornlämningsmiljöer med de yngre barnen. Gamla Uppsala skola hade inte haft besök av pedagoger från Upplandsmuseet, däremot hade föräldrar som var arkeologer berättat om sitt yrke på skolan. Det beskrevs som att det var lite slumpartat om någon tog i tu med att ordna en utflykt eller arbeta kring ett tema.

I Gamla Uppsala skola, Aspenskolan och Örbyhus skola var *Puls Historia* den huvudsakliga läroboken, kombinerat med ett antal faktahäften och extraböcker. På Aspenskolan fanns även *Historia Kompakt* och *Rena rama forntiden*. På Gamla Uppsala skola användes dessutom böckerna *Koll på*

vikingatiden/medeltiden/vasatiden. På Kvarngårdesskolan användes läroboken *Sol Levande historia*, webbplatsen Unga fakta och ett antal olika faktaböcker. Lärarna tyckte att textmängden i läromedlen minskat över tid och att innehållet blivit allt mer kortfattat och ibland endast bestod av snuttar här och var. Det fanns lite utrymme i läromedlen för utvecklingar och intressanta exempel. Lärarna menade också att betydelsen av läromedel hade minskat eftersom mycket av faktainhämtandet numera utgår från Internet, särskilt gäller det för de äldre barnen. Lärarna menade att det idag genom publiceringen på Internet fanns möjligheter att gå till originalkällorna och att det inte var önskvärt att vänta tills nya rön hann komma in i läromedlen eftersom det tog alldeles för lång tid. För läraren var det viktigt att kunna hålla sig uppdaterad om vad som hände inom de områden man undervisade inom, något som ofta var svårt och tidskrävande. I Gamla Uppsala skola kände sig lärarna kritiska till bilden av förhistorien i vissa läromedel eftersom de inte uppfattade att innehållet var aktuellt och uppdaterat i förhållande till det som föremedlades i exempelvis Vetenskapsradions program och i reportage i tidningar och på TV. På Kvarngårdesskolan framhölls att publiceringen i media hade stor betydelse för om de uppmärksammade arkeologiska nyheter.

Kännedomen om uppdragsarkeologins resultat och om hur man kan ta reda på kunskap från arkeologiska undersökningar var låg bland lärarna. Endast två av de 13 lärare/rektorer som intervjuades uppgav att de kände till Maja Hagermans bok *Försvunnen värld*. Lärarna i Tierps kommun gav uttryck för att de inte arbetade särskilt med arkeologi eftersom det inte gjordes några undersökningar i närområdet. De menade att de mycket sällan fick någon information och att det var svårt att söka reda på något som man inte ens visste fanns. Flera lärare menade att utskick av länkar till Internetsidor med information om vad som händer arkeologiskt skulle vara ett bra sätt för att kunna uppdatera sin kunskap, både för lärare och för elever. På Kvarngårdesskolan tyckte lärarna att utskick av ett nyhetsbrev till historielärarna skulle vara ett bra sätt att informera om ny kunskap och arkeologiska resultat både från länet och hela landet. En NO-lärare på Kvarngårdesskolan berättade lite överraskande att han ganska ofta relaterade till arkeologiska resultat och metoder som används i arkeologisk forskning, såsom 14C-datering och markradarundersökningar. Med skolklasser hade han vid ett flertal tillfällen besökt Ångströmlaboratoriet. Mest relevant och störst intresse för att ta del av arkeologiska resultat fanns om det kunde ske vid "rätt" tidpunkt, dvs. då det kunde passa in i det som behandlades i undervisningen. I Gamla Uppsala skola efterfrågades en expert som kunde kontaktas vid behov med frågor, liknande den jourhavande biolog som finns på Naturhistoriska riksmuseet. På Kvarngårdesskolan tog lärarna upp att de i mycket hög grad uppskattade den verksamhet som Uppsala kommun driver på Biotopia. Dit är det gratis att komma med skolklasser och naturpedagogerna skickar regelbundet ut inbjudningar och information om nya utställningar och aktiviteter. Ett liknande forum för historia och arkeologi efterfrågades. På Kvarngårdesskolan uppgav lärarna att de dessutom hade behov av information på engelska eftersom de hade en stor andel elever som inte hade svenska som modersmål.

Slutsatser

Mötet med arkeologer och ett besök på en arkeologisk undersökning ger en unik möjlighet till kunskap och till upplevelse av historien som aldrig kan ersättas av information i läromedel eller på Internet. Ofta lever upplevelsen kvar och relateras till även om det var flera år sedan besöket på grävningen skedde.

Möjligheterna för skolbarn att få tillfälle att besöka en arkeologisk undersökning ser mycket olika ut. Den viktigaste faktorn är om det genomförs arkeologiska undersökningar i närområdet men en annan, minst lika viktig faktor är om visningar ordnas särskilt för skolbarn. För att åstadkomma detta är det av största vikt att visningar för skolbarn ingår i länsstyrelsens beställning, dvs. att det tas upp redan i förfrågningsunderlaget i de fall skolbarn är en prioriterad målgrupp. Det är en fördel om kontakter kan tas med skolorna i ett tidigt skede.

De flesta lärarna visade ett intresse för att arbeta med arkeologi och av att eleverna skulle få möta arkeologer och besöka arkeologiska undersökningar. Lärarna uppgav däremot att de inte hade tid eller möjlighet att hålla sig uppdaterade om arkeologiska resultat. Det som satte hinder i vägen var att det saknades tid, från lärarnas sida för att ta reda på vad som kan vara av intresse och ibland också för skolklasserna för att ta sig till undersökningar eller museer. Det som framförallt efterfrågades var inbjudningar om att få komma till arkeologiska undersökningar, att arkeologer eller pedagoger kom till skolan och berättade eller att transporter kunde ordnas/erbjudas. De begränsade ekonomiska resurserna medgav inte utflykter som kostar mycket pengar eller medel för att särskilt ofta köpa in nya böcker eller läromedel. Lärarna visade större intresse om arkeologin kunde komma in vid en tidpunkt då det kändes relevant i undervisningen. En sådan planering låter sig ju tyvärr svårligen göras eftersom tidpunkten för genomförandet av arkeologiska undersökningar styrs av helt andra faktorer. När Gamla Uppsala museum skickade ut information om möjligheten för skolklasser att besöka undersökningen i Gamla Uppsala blev dock antalet visningstillfällen snabbt uppbokade (se ovan), vilket visar att ett stort antal lärare var villiga att göra omprioriteringar i undervisningen och bereda plats för ett grävningbesök.

Det borde även finnas andra sätt att sprida arkeologiska resultat till skolorna vid sidan av visningar av själva undersökningarna. Lärarna visade stort intresse av att få tillgång till ny kunskap samtidigt som de påpekade tidsbristen och svårigheterna att hitta det som kunde vara av intresse. För att underlätta för både lärare och elever att hitta aktuell kunskap skulle särskilda informationsinsatser kunna riktas till skolan. Det skulle kunna vara presentationer av de arkeologiska resultaten i form av populärvetenskapliga sammanfattningar eller nyhetsbrev, tips på vilka nya böcker som kommit ut eller en förmedling av webblänkar som ger möjlighet att söka kunskap. En riskfaktor i kontakterna med skolorna är att de dagligen översköljs av en stor mängd information och att det därför finns risk att ett utskick hamnar fel eller aldrig når fram. För att nå de lärare som har behov och intresse av arkeologisk kunskap kan det vara bra att ta reda på vilka lärare som har ett särskilt ämnesansvar för historia och SO-ämnena.

I samtalen skilde Gamla Uppsala skola ut sig tydligt genom att skolbarnen där i närtid fått tillgång till ovanligt mycket arkeologisk kunskap. Det var också påtagligt att närheten till den stora arkeologiska undersökningen och de två visningstillfällena under 2012 hade ökat intresset för arkeologi och historia även hos lärarna. I övrigt kan sägas att närheten till museer och kulturinstitutioner hade stor betydelse för om skolan hade rutiner för att besöka dessa. Det kan sägas att de skolor som är belägna i eller i närheten av Uppsala har en fördel genom att de har nära till kommunikationer och till flera museer, däribland Upplandsmuseet. Å andra sidan framhöll lärarna på den centralt belägna Kvarngårdesskolan att de upplevde att det var långt för dem att ta sig ut i kulturlandskapet. Ett önskvärt läge vore naturligtvis att kommunerna engagerade sig mer i frågan och att kulturmiljöpedagoger kunde arbeta mot skolorna i likhet med den verksamhet som Uppsala kommun bedriver på Biotopia.

Länsstyrelsens kommentar

Länsstyrelsens möjligheter att styra förmedling av arkeologisk kunskap till skolbarn är framförallt kopplade till beställningar av enskilda arbetsföretag vid enskilda tillfällen. Sådana insatser kan ge kunskap om en specifik plats. På samma sätt brukar publicering i media belysa en specifik händelse eller plats.

De här platserna behöver uppmärksammas i sitt historiska sammanhang för att ge historisk förståelse och det kräver en uttolkare. Information om enstaka platser behöver därför kompletteras med mer övergripande utvärderingar till exempel i läroböcker.

För att bygga upp historisk förståelse generellt liksom för att informera om ny historisk kunskap fortlöpande behöver länsstyrelsens insatser kompletteras av andra aktörer såsom skolor och museer. Det är naturligtvis önskvärt att kommunerna utnyttjar sina möjligheter att ge skolbarn kunskap om hur det förflutna skapas bland annat genom att mer systematiskt organisera besök på arkeologiska utgrävningar när det ges tillfällen i närområdet.

Länsstyrelsen behöver utveckla sin kommunikation med kommunerna angående besök särskilt inför beställning av tätortsnära undersökningar. Tankar om rollfördelning kommer att utvecklas i handlingsprogrammet.

Arkeologi och fornlämningar i samhällsplaneringen

Kommunen är en viktig målgrupp för uppdragsarkeologin. De arkeologiska resultaten, liksom de produkter som framställs, har till syfte att tjäna, dels som planeringsunderlag inför en exploatering, dels som källa till kunskap om historien i landskapet som kan utnyttjas i ett längre planeringsperspektiv eller i kulturhistorisk verksamhet som vänder sig direkt till kommuninvånarna.

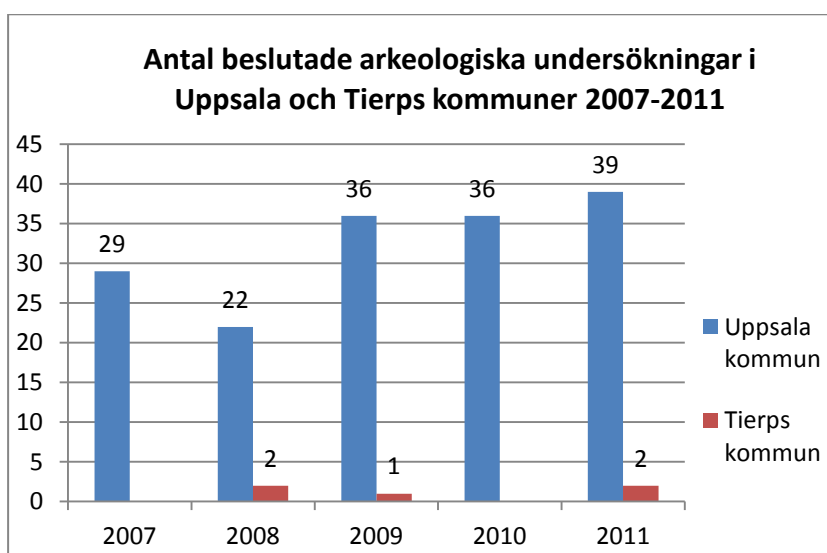
Inom denna målgruppsstudie har vi valt att studera två kommuner: Uppsala och Tierp. Dessa kommuner är förhållandevis olika, både storleksmässigt och vad gäller exploateringstryck. Också kommunernas organisation skiljer sig åt. I Uppsalas mycket stora organisation med mängder av avdelningar och enheter har varje ansvarsområde en eller flera särskilda handläggare. I Tierps kommun är däremot organisationen mindre och därmed mindre differentierad, varvid flera ansvarsområden och funktioner ofta upprätthålls av samma handläggare. Avstånden inom Tierp är mindre mellan olika funktioner medan antalet specialister är färre. I Uppsala finns t.ex. en stadsantikvarie som ansvarar för kulturmiljöfrågor medan den funktionen i Tierp delas av exempelvis kommunekolog och kommunarkitekt. Ingen av kommunerna har något kommunalt kulturhistoriskt museum.

Vid tidpunkten för genomförandet av målgruppsundersökningen hade de två kommunerna olika politisk majoritet, Uppsala moderat och Tierp socialdemokratisk.

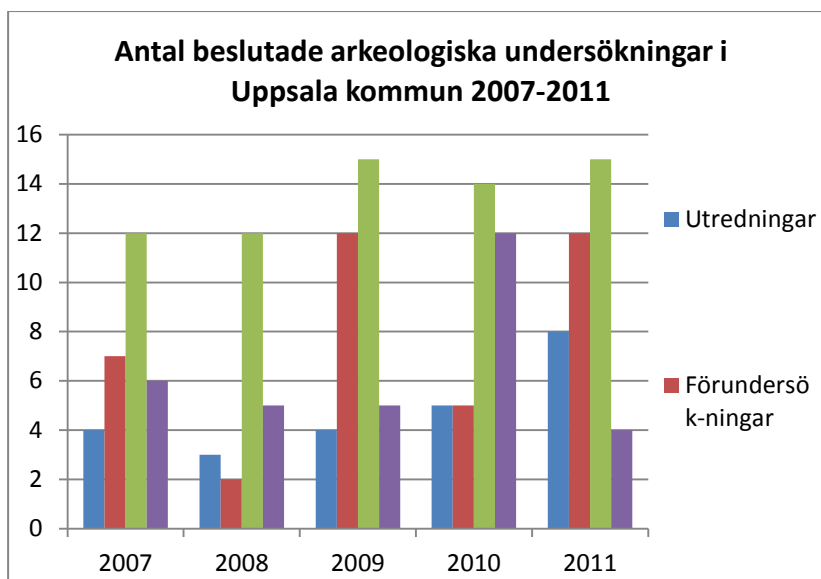
Varje år handläggs fler än hundra ärenden som rör fornlämningar i Uppsala kommun av länsstyrelsen medan betydligt färre ärenden rör Tierps kommun, se figur 3. Statistiken för de senaste åren visar att det i Uppsala utförs mellan 22 och 39 arkeologiska undersökningar varje år, se figur 4. Främst är det fråga om förundersökningar och schaktningsövervakningar som har till uppgift att ge länsstyrelsen beslutsunderlag men som samtidigt tjänar som underlag för exploatörens planering av byggprojektet, se figur 5. Dessutom utförs årligen i Uppsala oftast några större slutundersökningar som ger mer intressanta arkeologiska resultat. Man kan därför säga att Uppsala borde vara relativt väl försett med arkeologisk kunskap, både i ett planeringssammanhang och för att använda i den kulturhistoriska verksamheten. I Tierp utförs betydligt färre arkeologiska undersökningar och det händer inte ens varje år, se figur 4. De undersökningar som utförs är dessutom ofta mindre undersökningar, såsom utredningar eller förundersökningar, se figur 6. Det är förhållandevis sällan som det görs stora slutundersökningar där resultaten kan vara av relevans för allmänheten. I Tierp framstår därför den nya arkeologiska kunskapen som kom fram vid undersökningarna som gjordes inför byggandet av E4 som mer unik.

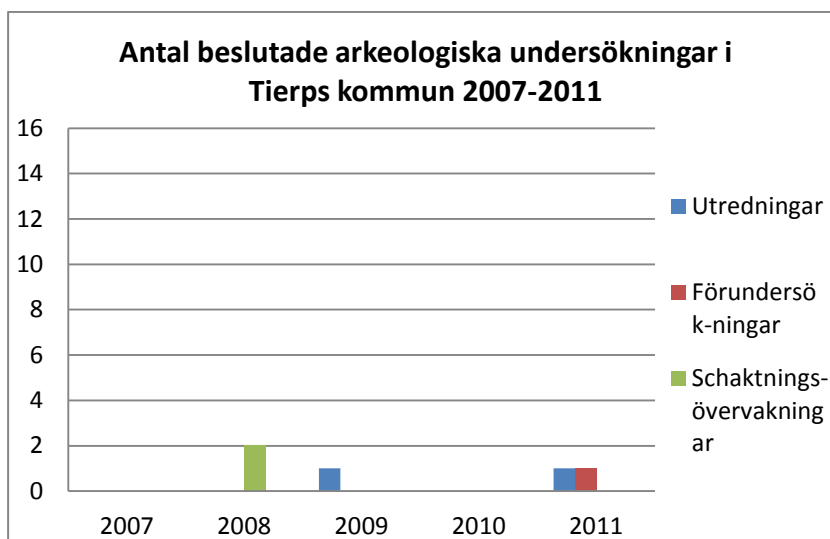
Figur 3. Diagrammet visar antalet ärenden som rör fornlämningar i Uppsala och Tierps kommuner som handlagts av länsstyrelsen under 2011 och 2012. Det rör sig om förfrågningar, ansökningar, förhandsbesked och samråd som i några fall gått vidare till beslut om arkeologiska undersökningar, se figur 4. Avverkningsanmälningar och andra skogsärenden omfattas inte. Uppgifterna har hämtats ur länsstyrelsens diarium Platina och Diabas.

Figur 4. Diagrammet visar samtliga arkeologiska undersökningar i Uppsala och Tierps kommuner som beslutats av länsstyrelsen under perioden 2007-2011. Uppgifterna har hämtats från Riksantikvarieämbetets nationella register över beslut om arkeologiska undersökningar. Databasen upprättas utifrån de beslut som länsstyrelserna sänder för kännedom till Riksantikvarieämbetet.

Figur 5. Diagrammet visar antal beslutade arkeologiska undersökningar i Uppsala kommun under perioden 2007-2011 fördelade på undersökningstyp. Uppgifterna har hämtats från Riksantikvarieämbetet, se figur 4. Tre beslut är s.k. kombinationsbeslut där beslutet omfattar både en utredning och en förundersökning. Dessa har separerats och förts till båda de aktuella grupperna.

Figur 6. Diagrammet visar antal beslutade arkeologiska undersökningar i Tierps kommun under perioden 2007-2011 fördelade på undersökningstyp. Uppgifterna har hämtats från Riksantikvarieämbetet, se figur 4.

Arkeologi och fornlämningar i kommunens dokument

I Uppsala kommuns kulturpolitiska program från 2005 har de övergripande målen flera punkter som rör arkeologi och fornlämningar. Ett mål är att ”vårda och bruka det lokala kulturarvet samt göra det synligt” och ett annat mål är att ”upprätthålla och varsamt utveckla den lokala historiska kulturmiljön och göra den tillgänglig”. Det ingår också i målen att främja människors bildningssträvanden och att kulturpolitiken ska syfta till att göra

kulturarvet känt utanför Uppsala. I själva texten behandlas inte arkeologi eller fornlämningar särskilt, utan de ingår i avsnittet om kulturhistoriska och estetiska aspekter i den fysiska planeringen.

På sin webbplats har Uppsala kommun en lista över kommunala kulturmiljöer där varje objekt/miljö beskrivs kortfattat. Flera av miljöerna utgörs av fornlämningsmiljöer. Objekten har en numrering som relateras till ett kartverktyg. Inom de utpekade miljöerna markeras de särskilt värdefulla kärnområdena. Vissa miljöer utgör dessutom riksintresse för kulturmiljövården. Listan har sin utgångspunkt i Kulturminnesvårdsprogrammet för Uppsala län *Bygd att vårda Kulturhistorisk utveckling i Uppsala län* (1984). För närvarande pågår ett arbete med att ta fram ett kulturmiljöprogram för Uppsala kommun där det görs förnyade beskrivningar av de sedan tidigare utvalda kommunala kulturmiljöerna. Det görs också en revidering av urvalet av miljöer. Programmet beräknas vara färdigställt under 2013.

I Uppsala kommuns översiktsplan (2010) refereras till riksintressena för kulturmiljövården där flera består av fornlämningsmiljöer. Det finns också ett kort återgivande av kulturminneslagens bestämmelser. I översiktsplanen finns däremot inte någon beskrivning av hur historien i landskapet ska förstås, tas om hand eller tillgängliggöras.

Uppsala har under en följd av år genomfört en kulturenkät där medborgarna svarat på frågan om vilka ord eller begrepp de förknippar med Uppsala. Det som under flera år i rad varit högst rankat är Historia (Uppsalaenkäten 2011 samt underlag från Uppsala kommuns kulturenkät 2010-2012). Det visar att Uppsalaborna upplever att historien är närvarande i det landskap där de rör sig i vardagen och kanske också i den egna boendemiljön.

I Tierps kommuns kulturpolicy från 2012 finns som ett av målen att ”kommunens kulturarv är en levande tillgång som bevaras, används och utvecklas”. I texten beskrivs mycket kortfattat att kulturarvet ska säkerställas när samhället planeras och utvecklas. Kulturmiljöer nära tätorter pekas ut som särskilt betydelsefulla.

Översiktsplanen (2011) för Tierps kommun tar upp resultaten från några arkeologiska undersökningar, mest fokus ligger på de arkeologiska undersökningarna i Vendel. För fornlämningar i skogen anges att kommunen ska använda alternativa skötselmetoder och skonsam markberedning så att kultur- och fornlämningar inte skadas.

Inför översiktsplanearbetet togs ett kulturmiljöprogram, *Tierp tar tillvara* (2001), fram av Upplandsmuseet på uppdrag av Tierps kommun. Programmet finns endast som tryckt rapport och är inte tillgängligt via webbplatsen.

Sammanfattning av intervjuerna med tjänstemän och politiker

I Uppsala kommun intervjuades fem tjänstemän och tre politiker och i Tierps kommun intervjuades fyra tjänstemän och två politiker (se lista över intervjuade personer). De tjänstemän som valdes ut var dels chefer med ansvar för kultur, exploatering och samhällsbyggnad, dels tjänstemän som arbetade med uppgifter där arkeologiska resultat borde kunna ha relevans.

Kommunalrådet var i båda kommunerna en av de intervjuade politikerna. Även om de flesta av de intervjuade personerna var ganska oförberedda inför samtalen kom det fram en hel del intressanta synpunkter. Många ville också ta upp sådant som inte direkt omfattades av de på förhand utsända diskussionspunkterna.

Arkeologi och fornlämningar är inte något som varken tjänstemän på kommunerna eller politikerna funderar särskilt mycket på till vardags. Oftast sågs fornlämningar som ett hinder för byggande eller som en kostnad. Att se fornlämningarna som en resurs eller att fundera på fornlämningar och arkeologi ur ett medborgarperspektiv är något som sällan görs.

I Uppsala kommun tillhandahöll stadsantikvarien kulturmiljöunderlag i olika processer, exempelvis till översiktsplaneprocessen, detaljplaner och till handläggning av bygglov. I Tierps kommun arbetade däremot de olika handläggarna genom kommunens GIS-verktyg själva med informationen ifrån FMIS. De menade att arbeta med FMIS-informationen via kommunens verktyg var smidigt, däremot inte att arbeta direkt i FMIS som upplevdes som otympligt med begränsade zoom- och sökmöjligheter.

I samtalen med Uppsala kommun tog tjänstemännen upp att det kunde vara ett problem att kunna utnyttja områden med fornlämningar som parkmark inom områden som ska bebyggas. De uppfattade det också som oklart vilka regler som gäller för områden med fornlämningar. Men det fanns samtidigt ett tydligt intresse av att arbeta med fornlämningar i grönområden/parker för att skapa mervärden för boende och de efterlyste exempel på hur man kan göra och tänka. Några tjänstemän gav uttryck för att vilja hitta lösningar som visserligen medförde vissa ingrepp i fornlämningar, men som i huvudsak medgav ett bevarade samtidigt som fornlämningens upplevelsevärden kunde förstärkas. I Tierps kommun menade man att fornlämningar som delundersökts kunde ha ett stort värde i grönområden eftersom man hade mycket kunskap om dem samtidigt som de låg kvar. Det borde levandegöras, exempelvis genom skyltning.

Den viktigaste frågan i Tierps kommun var problemen att kunna uppföra småhusbebyggelse i områden med fornlämningar. Det upplevdes då som att de olika stegen i länsstyrelsens handläggning kom i konflikt med detaljplaneprocessen. Det beskrevs som att de inte kunde gå vidare med planen förrän kostnaden för arkeologiska undersökningar var beräknad, samtidigt som inte länsstyrelsen kunde besluta om förundersökningar om inte planen hade antagits och att tomterna därmed kunde säljas. Det är dessutom mycket svårt för småhusbebyggelse att kunna bära arkeologiska kostnader. I en mindre ort med låga mark- och huspriser blir kostnader för undersökningar av fornlämningar orimligt höga. Både ett flertal tjänstemän och politiker tog upp detta i samtalen och önskade finna en lösning. Det fanns också en uppfattning om att fornlämningar dök upp överallt och att det var svårt att hitta platser som var möjliga att bebygga.

Det fanns de inom Uppsala kommun som tyckte att fornlämningarna var en alldeles för dåligt utnyttjad resurs och sade sig gärna vilja arbeta med fornlämningarna i kommunens byggande. Framförallt uttrycktes ett intresse av att ta utgångspunkt i platsens fornlämningar i gestaltningen av ny bebyggelse. Här efterlystes exempel och en dialog med kulturmiljövården. De flesta i Tierps kommun såg fornlämningar som en resurs som man borde

arbeta mer med och att historien i landskapet borde lyftas fram. En åsikt var att Vendel borde lyftas fram mer som ett profilområde för kommunen.

I Uppsala kommun upplevdes inte alltid kommunikationen med länsstyrelsen som god. Både tjänstemän och politiker gav uttryck för uppfattningen att länsstyrelsen i alltför stor utsträckning hävdade ett snävt bevarandeperspektiv. Länsstyrelsens argument upplevdes som otydliga och att de arkeologiska värdena inte förklarades på ett konkret sätt. En bättre dialog och diskussion efterlystes. Både av Uppsala och Tierps kommuner upplevdes länsstyrelsens handläggningstider ofta som alltför långa, något som orsakade ytterligare kostnader för byggprojekten. De många stegen i den arkeologiska handläggningsprocessen upplevdes också som onödigt krångliga. I Tierps kommun efterlystes mer kontakt och regelbundna träffar med länsstyrelsen på samma sätt som länsstyrelsens naturvårdsenhet samlar länets kommuner. Det upplevdes också som oklart vem på länsstyrelsen som man skulle kontakta, vilket var tydligare tidigare då det fanns handläggare med ansvar för olika geografiska områden. Det efterfrågades också en bättre samverkan mellan länsstyrelsen, Upplandsmuseet och kommunen.

I Tierps kommun upplevdes länsstyrelsens argumentation som svag eller otillräcklig för vissa fornlämningar, särskilt gällde det fornlämningar under mark som endast delvis var kända. Det var svårt att förstå värdet av ”något stolphål i ett åkergräde”. Det fanns också önskemål om att på förhand få veta vilket skyddsområde fornlämningarna hade och vad det skulle kosta att undersöka dem. Ibland uppfattade kommunen att de fick motstridiga besked från länsstyrelsens olika enheter.

Tidigare arbetade Tierps kommun aktivt med fornvård ofta i samarbete med länsstyrelsen. Eftersom kommunen inte längre har något arbetslag som kan utföra röjning, vårdas inte fornlämningar av kommunen längre.

Att fornlämningar är en ändlig resurs som i tä torter alltmer blivit en ”bristvara” var inte något som varken tjänstemän eller politiker i Uppsala eller Tierps kommuner hade funderat på. Istället uppfattades det som att det var svårt att hitta byggbar mark, delvis på grund av fornlämningar och riksintressen för kulturmiljövården, men även på grund av andra faktorer.

Kännedomen om Maja Hagermans bok *Försvunnen värld*, visade sig vara väl spridd bland kommunernas tjänstemän och politiker. Med endast tre undantag uppgav samtliga 14 intervjuade tjänstemän och politiker i både Tierps och Uppsala kommuner att de kände till boken, däremot hade endast en tjänsteman och en politiker läst den och dessa var bägge företrädare för kommunens kulturverksamhet.

Vid samtalen med tjänstemännen i Uppsala kommun framkom att mycket lite av resultaten från de arkeologiska undersökningarna kommer till kommunens kännedom och sprids inom organisationen, varken i form av rapporter eller på annat sätt. På frågan om den kunskap som tagits fram vid arkeologiska undersökningar används i översiktsplanen, angavs att det inte är aktuellt eftersom de menade att översiktsplanen ligger på en alltför generell nivå. Resultaten från de arkeologiska undersökningar som utförts förs in i planbeskrivningarna till detaljplanen, men då endast för att ange vilka områden som omfattas av Kulturminneslagens bestämmelser. Olika

uppfattningar uttrycktes från olika tjänstemän om uppgifterna också borde föras in på plankartan.

Det som framförallt efterfrågades som resultat av arkeologernas arbete var tydliga anvisningar om fornlämningens gränser och vilka restriktioner som gäller. Arkeologerna skulle behöva leverera GIS-data i CAD-format för att det ska kunna användas direkt i arbetet med detaljplanerna i Uppsala kommun.

Många av tjänstemännen och politikerna i Uppsala kommun och några i Tierps kommun hade besökt arkeologiska undersökningar, antingen i tjänsten eller privat.

Flera tjänstemän i Uppsala kommun uttryckte behovet av att så tidigt som möjligt få kunskap om fornlämningsmiljöer för att kunna anpassa planerna. Ibland har kommunen beställt arkeologiska utredningar direkt från en arkeologisk undersökare utan att länsstyrelsen tagit beslut om särskild utredning.

På frågan om hur kommunen arbetar för att ge medborgarna kunskap om den historia som de arkeologiska undersökningarna ger svarade tjänstemännen och politikerna i Uppsala kommun att kulturmiljö inte omfattades av den kulturverksamhet som kommunen bedriver. Detta sågs istället som en fråga som länsmuseum och Gamla Uppsala museum ska hantera. I Tierps kommun uttrycktes däremot en önskan om att arbeta mer med arkeologi och kulturmiljöfrågorna, men att det var svårt på grund av resursbrist. Särskilt intressant skulle det vara för kommunens programverksamhet i anslutning till biblioteket och då i form av t.ex. utställningar, föredrag eller exponering av litteratur. Företrädarna för kulturverksamheten menade att de sällan fick kännedom om den arkeologi som bedrevs i kommunen, varken uppdragsarkeologin eller de forskningsundersökningar som genomförts.

Samtliga politiker upplevde att de underlag som de fick inför beslut innehöll tillräcklig information om arkeologi och fornlämningar. Politikerna uppgav att de mycket sällan såg arkeologernas eller länsstyrelsens underlag, utan det var i första hand sammanställningar som gjorts av kommunens tjänstemän.

Slutsatser

Det var tyvärr inte någon särskilt positiv bild som kom fram vid samtalen med kommunernas tjänstemän och politiker. De som företrädde planering och byggande var övervägande negativa till fornlämningar och till länsstyrelsens handläggning. Det gavs dock uttryck för en vilja till dialog och diskussion och på vissa punkter gavs förslag på områden som man var intresserad av att utveckla. En betydligt mer positiv bild av fornlämningars potential gavs av de tjänstemän och politiker som hade ansvar för kultur- eller miljöfrågor.

Det är tydligt att kommunerna fokuserar på de arkeologiska resultaten i egenskap av planeringsunderlag och då främst som anvisningar om vilka restriktioner som gäller, medan kunskapen om historien i landskapet har svårt att komma in i samhällsplaneringen. Hur de arkeologiska resultaten ska kunna utnyttjas som en resurs i samhällsplaneringen skulle behöva exemplifieras och tydliggöras ytterligare.

På flera punkter framkom i samtalen att det finns problem med samordningen mellan Kulturminneslagen och Plan- och bygglagen. Hur tillämpningen av dessa lagar bättre ska kunna harmoniseras och samordnas behöver utvecklas vidare, ett sådant arbete är i första hand angeläget på en nationell nivå.

Fornlämningar kvarliggjer ofta invid bebyggelse som grönytor eller någon form av mellanområden mellan byggnader, vägar och liknande. Ibland är området en fin skogsdunge där de boende fikar och barnen bygger kojor, men ofta blir det istället ett tråkigt ingemansland som växer igen och där ingen vistas. I dessa fall har inte fornlämningens värden tydliggjorts och den arkeologiska kunskapen har inte heller kommit att utnyttjas. Att lyfta fram historien i landskapet och att "hjälpa" fornlämningar att berätta sin historia är en viktig uppgift för kulturmiljövården som bör utföras i samarbete med kommuner och byggherrar.

Former för hur fornlämningar kan kvarliggja i parkmark inom områden som bebyggs skulle behöva utvecklas och tydliggöras. Det intresse från Uppsala kommuns sida som kom till uttryck i samtalen kan ses som en möjlighet som borde tas omhand. Exempel behöver tas fram på hur fornlämningar kan integreras i en park med olika grader av ingrepp. Hur kan detta göras utan att fornlämningars värden riskerar att förstöras? Det bör finnas en skala, alltifrån att marken med fornlämningen sparas som orört naturområde, till att den ingår i en anlagd park och därigenom får "tåla" vissa ingrepp. Mycket lite på detta område har gjorts tidigare.

I de fall byggprojekten föregåtts av arkeologiska undersökningar är det mycket sällan resultaten blir kända för de boende som sedan flyttar in i husen som byggs. Ett sätt att göra det är naturligtvis genom information muntligt eller skriftligt. Ett annat sätt kan vara att i bebyggelsens gestaltning visa att det funnits äldre spår på platsen som kan ses som något spännande och förhoppningsvis inspirera till vidare kunskapssökande. I samtalen gav tjänstemän på kommunen uttryck för ett tydligt intresse av att arbeta med gestaltning av bebyggelse med inspiration som bygger på arkeologiska resultat eller fornlämningsmiljöer. Detta område har hittills inte behandlats inom kulturmiljövården på något tydligt sätt. Man kan tänka sig allt ifrån att bilder av arkeologiska fynd används i utsmyckningen, att undersökningsresultaten återverkar på byggnaders orientering eller att strukturer som påträffats vid undersökningar tjänar som utgångspunkt vid planeringen av utemiljöer. Ibland kan delar av fornlämningen till och med rekonstrueras, som till exempel stensättningar och andra gravar. Kulturmiljövården skulle behöva undersöka hur fornlämningar och arkeologi hittills har inspirerat gestaltningen av bebyggelse och utveckla idéer och exempel.

De senaste femtio årens expansion av bebyggelsen i de större städerna har inneburit att en stor andel av de ursprungligen kända fornlämningarna successivt tagits bort. Detta har skett stegvis i ett byggprojekt i ta get och någon helhetsbild över utvecklingen har inte tagits fram. Resultatet har blivit att det för många medborgare blivit förhållandevis långt till närmaste fornlämning och platser där det är möjligt att uppleva historien i landskapet. I Uppsala har en stor del av fornlämningarna tagits bort vid tätortens expansion medan en mindre ort som Tierp har en större andel av de ursprungliga fornlämningarna bevarade. I ett område där fornlämningarna

börjar bli en ”bristvara” borde ett förhållningsätt ha utvecklats som i högre grad strävar mot ett bevarande av fornlämningarna för att tillgodose medborgarnas tillgång till historien i landskapet. Detta förutsätter att resultaten från uppdragsarkeologin verkligen når sina målgrupper. I ett område där fornlämningarna däremot ses som ett ”massmaterial” är det inte lika troligt att fornlämningars bevarande ses som lika angeläget. Förhållningssättet till fornlämningar skulle därmed kunna förväntas vara något olika mellan kommunerna. Samtalen med kommunernas tjänstemän och politiker visade emellertid att det inte fanns någon medvetenhet om dessa frågor, varken i Uppsala eller i Tierps kommun. En kartläggning av fornlämningsbeståndet som visar frekvensen av olika fornlämningstyper i olika områden skulle kunna bli ett strategiskt underlag som kan användas både av länsstyrelsen och kommunen för att tydliggöra var ett bevarande skulle vara särskilt angeläget och var olika typer av fornlämningar finns kvar i mer riklig omfattning.

Effekterna av Kulturminneslagens tillämpning upplevs olika i områden med olika exploateringsstryck och lagtillämpningen får också olika konsekvenser. I storstadsområden upplevs kostnader för arkeologiska undersökningar främst som något som måste betalas i samband med en exploatering, medan byggprojekt i glesbygd har begränsade möjligheter att bära arkeologiska kostnader. I glesbygd och i mindre orter blir effekten av Kulturminneslagen som ett ekonomiskt styrmedel mycket kraftig och bebyggelse i fornlämningsområden undviks även om länsstyrelsen är beredd att ge tillstånd till ingreppen.

Att historia och kulturmiljö ska ingå i den kulturverksamhet som kommunen bedriver ses inte alltid som självklart. Få tjänstemän eller politiker har funderat på hur kommunens medborgare ska kunna få tillgång till de resultat som uppdragsarkeologin ger. Detta har huvudsakligen setts som en fråga för länsmuseum. Museerna med sina begränsade resurser har dock svårigheter att kunna genomföra denna uppgift. Ett större engagemang och medverkan från kommunernas sida skulle vara ett avgörande tillskott som möjliggör att de arkeologiska resultaten når skolbarn och allmänheten. Kommunernas kulturverksamhet behöver ses som en mer tydlig målgrupp för resultaten från de arkeologiska undersökningar som utförs. Om de arkeologiska resultaten kan integreras i kommunens programverksamhet finns goda möjligheter att nå många, både enskilda medborgare, skolbarn och föreningar. Detta bör beaktas särskilt vid länsstyrelsens beställning av arkeologiska undersökningar och kontakter med kommunernas kulturansvariga bör utvecklas. För att få ett större genomslag och spridning inom kommunens verksamhet kan övervägas om en särskild muntlig eller skriftlig information som särskilt riktas mot kommunens tjänstemän i vissa fall bör ingå i undersökningens rapportering.

Populärvetenskapliga sammanfattningar av resultaten från slutundersökningar skulle förhoppningsvis kunna fylla behoven från flera grupper: kommunens tjänstemän, lärare/skolan och allmänheten, men samtidigt även vara ett snabbt sätt för forskare och kulturmiljövårdare att hitta intressanta undersökningar och vägar till att finna mer information. Förutom att skickas ut till undersökningens utpekade målgrupper skulle dessa sammanfattningar med fördel kunna publiceras både på länsstyrelsens och på undersökarnas webbplatser. För att ge en god spridning av resultaten är det en fördel om så

mycket som möjligt av rapporteringen från undersökningarna finns tillgängligt digitalt. För de undersökningar som ska tjäna som besluts- och planeringsunderlag är det särskilt viktigt att resultat levereras digitalt, eftersom data från undersökningarna ofta behandlas tillsammans med annan digital data inom ett byggprojekt.

Enligt den kartläggning som gjorts av Uppsala läns kulturliv anger Upplandsmuseet att de upplever att de når ut med sin verksamhet i länets samtliga kommuner på ett tillfredställande sätt (Nulägesbeskrivning av Uppsala läns kulturliv. De regionala aktörerna. 2011. s.58). Det framgår dock att kommunens tjänstemän sällan är medvetna om att Upplandsmuseet bedriver verksamhet i kommunen. Kommunerna är också olika rustade resurs- och kompetensmässigt när det gäller nyttjande, samspel och samverkan med länsmuseum. Tyvärr saknar några kommuner en tydlig motpart att kommunicera kulturarvsfrågorna med, vilket i sämsta fall kan vara ett hinder för att genomföra vissa delar av länsmuseumuppdraget.

En del av kritiken mot länsstyrelsens handläggning som kom till uttryck i samtalen får förklaras med att länsstyrelsens roll att hävda ett bevarande av fornlämningar enligt Kulturminneslagets syften kan vara en otacksam uppgift och att det säger sig självt att den blir ifrågasatt av de som har motsatta intressen. Uppfattningen att länsstyrelsen i allt för hög grad hävdar ett bevarande av fornlämningarna kan däremot inte sägas få stöd mot bakgrund av de många beslut som årligen tas om borttagande och medgivande till ingrepp i fornlämningar, se figur 5. Något som kan ligga bakom denna uppfattning kan vara att kommunerna också kommer i kontakt med länsstyrelsens hantering av riksintressen för kulturmiljövården och byggnadsminnen enligt Kulturminneslagen där bevarandepincipen är mer uttalad. Kritiken kan också ha sin grund i resursbrist på länsstyrelsen där merparten av verksamheten åtgår till handläggning av inkommande ärenden. Det finns i dagsläget alltför lite resurser för att länsstyrelsen mer aktivt ska kunna agera i en roll som rådgivare och diskussionspartner utan att det har samband med enskilda ärenden. Sådana informationsmöten och diskussioner var ett av önskemålen från kommunernas tjänstemän. Det finns säkerligen också en ”kultur”fråga inom kulturmiljövården vad gäller hur argumentationen förs och hur besluten kommuniceras. Att skapa mer resurser inom länsstyrelsen är inte möjligt som effekt av denna målgruppsstudie, däremot kan länsstyrelsen arbeta vidare med sin kommunikation och sitt språkbruk för att skärpa sin argumentation ytterligare. Att gå in i diskussioner och en djupare samverkan kan resultera i en bättre förståelse, men det finns också risker att de kulturhistoriska värdena då blir öppna för förhandling. Detta är en svår balansgång där det gäller att finna en balans mellan fornlämningsbevarande och genomförandet av byggprojekt, men det är också ett område som behöver utvecklas.

Länsstyrelsens kommentar

På en övergripande nivå finns det ett tydligt intresse för historia och kulturarv, men i konkreta utbyggnadssituationer på kommunal nivå betraktas historiska lämningar i allmänhet som hinder. Det är en utmaning att utveckla synen på kulturmiljön som viktig tillväxtfaktor och länsstyrelsen ser bland annat fram emot att följa Uppsala kommuns vidare arbete med kulturminnesvårdsprogrammet med hopp om att det ska öka intresset för historia i lokalsamhället.

Kommunerna har formulerat övergripande mål om att det lokala kulturarvet ska vårdas, brukas och göras synligt. Kommunens tjänstemän använder dock inte kunskap från arkeologiska undersökningar i det operativa arbetet med översiktsplanen med hänvisning till att den ligger på en mer generell nivå. Enligt länsstyrelsens uppfattning är det just i översiktsplanerna man bör beskriva hur historien i landskapet kan förstås och/eller användas. Förståelsen för landskapets och samhällets förändringar är avgörande för vilket urval fornlämningar som behöver bevaras för att historien ska upplevas som närvarande. För övriga kan man överväga ett borttagande. Om kommunen bara visar intresse för var fornlämningar börjar och slutar och inte alls intresserar sig för det historiska innehållet så blir det problem i planeringen. Ett av länsstyrelsens uppdrag är att skydda fornlämningar. Oftast lämnas ändå tillstånd till borttagande med villkor om arkeologisk undersökning.

Sammanfattning

För att stärka uppdragsarkeologins samhällsrelevans och för att kunna nå målet att fler människor ska ha möjlighet att ta del av arkeologiska resultat behövs flera olika insatser. Betydelsen av en god populärvetenskaplig publicering kan knappast överskattas. Något av det viktigaste borde vara att söka involvera, engagera och informera skolan på ett strategiskt sätt. Visningar av undersökningar för skolbarn är av stor betydelse och de blir ofta den enda kontakten som ett skolbarn får med arkeologi under sin skoltid.

En annan viktig uppgift är att tydligare arbeta mot kommunerna som målgrupp. Att integrera de arkeologiska resultaten i kommunernas kulturverksamhet borde vara en avgörande framgångsfaktor för att ge ett större antal medborgare arkeologiska kunskaper och upplevelser.

Denna sammanfattning redovisar i punktform de viktigaste slutsatserna som tas upp ovan i respektive delavsnitt. Det är förslag av olika slag, dels är det sådant som till delar redan görs men som är av stor vikt för en undersöknings framgång i att nå sina målgrupper, dels är det åtgärder eller förändringsbehov som ofta kan behöva utvecklas i ett särskilt projekt eller studie. Vissa utvecklingsarbeten kan utföras inom Uppsala län och har i första hand relevans för länet medan andra behöver ha ett större referensmaterial och skulle även vara relevanta att diskutera på en regional eller nationell nivå.

Länsstyrelsens beställning av arkeologiska undersökningar:

- Det är viktigt att de publika insatserna har en realistisk budget som täcker de planerade insatserna och att vem som ansvarar för de olika insatserna tydliggörs redan i undersökningsplanen.
- De publika insatserna bör planeras så att de ”hakar i varandra”, dvs. att en insats ger information som leder vidare till annan. Exempelvis en folder eller skylt som informerar om webbplatsen som i sin tur ger information om visningar och föredrag.
- Kontakterna med media är avgörande både för att sprida information om visningar och föredrag och för spridning av själva resultaten till allmänheten.
- För att få genomslag för informationen om en undersökning på Internet bör webbplatsen länkas till sociala medier eller plattformar som besöks av många.
- Avgörande för om skolbarn nås av resultaten från en arkeologisk undersökning är att skolan pekats ut som en målgrupp redan i länsstyrelsens förfrågningsunderlag och att insatserna omfattas av undersökningsplanens budget.
- För skolans del är det önskvärt att även utveckla andra former för kommunikation av de arkeologiska resultaten utöver visningar av undersökningarna. Exempelvis kan sammanfattningar av de arkeologiska resultaten och uppgifter om var mer information finns att söka, kunna skickas ut till skolorna.
- I de fall visningar ska ordnas och bekostas av någon annan än undersökningsprojektet bör det klargöras i ett tidigt skede och finnas redovisat i förfrågningsunderlaget.

- Om en populärvetenskaplig bok ska skrivas av en särskild författare bör denna vara en del av projektet redan från början.
- Kommunernas kulturverksamhet bör ses som en tydlig målgrupp för arkeologiska undersökningar och länsstyrelsens kontakter med de ansvariga för kommunernas kultur- och programverksamhet behöver utvecklas. Det är naturligtvis önskvärt att kommunerna också utvecklar sin kulturmiljöverksamhet och inte endast förlitar sig till läns museet.
- Det är av stor vikt att resultaten från de arkeologiska undersökningarna får spridning inom kommunen och kan ingå i samhällsplanering och i verksamhet som vänder sig direkt till kommuninvånarna. I vissa fall kan information om intressanta resultat behöva sändas till fler än den på kommunen som är föremål för beslutet.
- En digital rapportering är oftast en fördel för spridningen av resultaten.
- Populärvetenskapliga sammanfattningar kan vara en viktig del av rapporteringen från slutundersökningar. De bör kunna fylla ett behov av mer lättillgänglig kunskap för kommunen, skolan och allmänheten.

Angelägna utvecklingsområden/-projekt

- En kartläggning av fornlämningsfrekvensen i länets kommuner skulle bli ett strategiskt instrument som visar var ett bevarande är särskilt angeläget och var olika typer av fornlämningar finns kvar i mer riklig omfattning. Det bör bl.a. kunna bli ett värdefullt underlag i översiktsplanarbetet.
- Dialogen mellan länsstyrelsen och kommunerna behöver stärkas. Länsstyrelsen kan behöva tydliggöra och skärpa sin argumentation och ibland aktivt ge sig in i en dialog/diskussion.
- För att kunna ge inspiration till gestaltning av byggprojekt med utgångspunkt i resultat från arkeologiska undersökningar behöver exempel tas fram.
- För att visa hur fornlämningar kan integreras i parkmark med olika grader av ingrepp behöver exempel tas fram.
- Tillämpningen av Kulturminneslagen och Plan- och bygglagen behöver förbättras och synkroniseras.
- Hur särskilda populärvetenskapliga sammanfattningar kan utformas bör utvecklas.

Referenser

- Bygd att vårda. Kulturhistorisk utveckling i Uppsala län.* Kulturminnesvårdsprogram för Uppsala län 1. Utgiven av Upplandsmuseet och länsstyrelsen i Uppsala län. Upplands Fornminnesförenings förlag. 1984.
- Carlie, A. & Olsson, J. 2005. *Arkeologi i skolan. Ett utvecklingsprojekt inför 2000-talet.* UV-Syd rapport 2005:37. Riksantikvarieämbetet.
- Ekerö Eriksson, K. opublicerad rapport 2012. *Så här nådde utgrävningen i Gamla Uppsala ut till allmänheten – och några kommentarer till detta.*
- Fontell, Y. & Jahn, K. 2005. *Arkeologi E4. Projektrapport för informationsinsatserna.* Upplandsmuseet.
- Hagerman, M. 2011. *Försvunnen värld. Om den största arkeologiska utgrävningen någonsin i Sverige.* Stockholm.
- Hagerman, M. 2012 under publicering. Erfarenheter från E4-projektet. - I: Hasselmo, M., *Ny väg E4 – en långdragen historia. En sammanställning och utvärdering av de arkeologiska insatserna under perioden 1991 – 2011 med anledning av ny väg E4 Uppsala – Mehedeby.*
- KRFS 2007:2. Riksantikvarieämbetets föreskrifter och allmänna råd avseende verkställigheten av 2 kap. 10–13 §§ lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.
- Kulturpolicy. Fastställda av kommunfullmäktige den 18 september § 97/2012.* Tierps kommun.
- Kulturpolitiskt program. Uppsala kommun.* 2005.
- Nulägesbeskrivning av Uppsala läns kulturliv. De regionala kulturaktörerna.* 2011. Landstinget i Uppsala län.
- Svanberg, F. & Wahlgren, K. 2007. *Publik arkeologi.* Historiska museet. Stockholm.
- Tierp tar tillvara.* Kulturmiljöprogram för Tierps kommun. 2001.
- Uppland 2005.* Upplands fornminnesförening och hembygdsförbunds årsbok.
- Uppsalaenkäten 2011.* Resultat av frågor om kultur i Uppsala. Uppsala kommun. Provos.
- Verkställighetsföreskrifter för uppdragsarkeologi. Återrapportering av regeringsuppdrag.* Rapport Riksantikvarieämbetet. 2012.

Personer som deltagit med information i samtal och intervjuer

Gamla Uppsala undersökningen:

Gunilla Beckholmen, Gamla Uppsala museum
Lena Beronius Jörpeland, Riksantikvarieämbetet, UV-mitt
Kristina Ekero Eriksson, Tidsresan
Fredrik Käck, Gamla Uppsala museum
Lena Sundin, SAU

E4-undersökningen:

Maja Hagerman, författare
Margareta Hasselmo, Riksantikvarieämbetet, samhällsavdelningen
Katja Jahn, Upplandsmuseet

Uppsala kommun:

Fredrik Ahlstedt, kommunalråd
Ingrid Anderbjörk, mark- och exploateringschef
Göran Carlén, strategisk samhällsutveckling
Brady Coldwell, NO-lärare åk 7-9, Kvarngårdesskolan
Eva Edwardsson, ordf. kulturnämnden
Magnus Elfwendahl, stadsantikvarie
Marie Ganting, lärare åk 1-3, Gamla Uppsala skola
Liv Hahne, ordf. plan- och byggnadsnämnden
Lisa Landerhjelm, bitr. rektor och SO-lärare åk 7-9, Kvarngårdesskolan
Malin Relefors, lärare åk 1-3, Kvarngårdesskolan
Sofia Strickson, lärare åk 1-3, Kvarngårdesskolan
Anneli Sundin, planarkitekt
Ulla-Britt Wickström, planchef

Tierps kommun:

Kristina Alm, bygglovshandläggare
Göran Carlsson, ordf. utskottet för samhällsbyggnad
Sven Eneman, lärare SO åk 7-9, Örbyhus skola
Bengt-Olov Eriksson, kommunalråd
Helena Gåije, kommunarkitekt
Eva Gustavsson, lärare åk 1-3, Örbyhus skola
Karin Herbertsson, rektor, Aspenskolan
Camilla Jansson, lärare elever särsk. stöd åk 1-9, Aspenskolan
Taija Lindfors, kommunekolog
Jenny Loklint, lärare åk 1-7, Örbyhus skola
Maj-Britt Lundberg, samhällsbyggnadschef
Anna Medeen, lärare åk 1-6, Aspenskolan
Carin Palmquist Isaksson, kultur- och fritidschef
Emelie Persson, lärare svenska/spanska åk 7-9, Aspenskolan
Lena Tibring, biträdande rektor, Aspenskolan

Agneta Åkerlund
010-22 33 383

FoU-projekt om arkeologi i Uppland

Vi vill ställa några frågor om skolan och arkeologi.

Länsstyrelsen i Uppland genomför ett FoU-projekt i syfte att ta fram handlingsprogram för uppdragsarkeologi i Uppsala län (uppdragsarkeologi = arkeologiska undersökningar som görs med anledning av ett byggprojekt). Handlingsprogrammet ska ge kunskapsunderlag för länsstyrelsens arbete och omfattar sammanställningar om olika tidsperioder men också en undersökning av hur resultat från arkeologiska undersökningar når sina målgrupper. Enligt regelverket ska uppdragsarkeologins resultat vara av relevans för myndigheter, forskningen och samhället i övrigt. Skolan är en viktig målgrupp för uppdragsarkeologin och de publika insatser som gjorts har ofta riktats mot skolklasser.

I Uppland har under de senaste åren genomförts en rad större arkeologiska undersökningar med anledning av olika infrastrukturprojekt, exempelvis E4-grävningarna 2002-2005, väg 288 2010 och den pågående undersökningen i Gamla Uppsala inför järnvägsutbyggnaden. Det har varit ett stort intresse för de arkeologiska undersökningarna från forskare, skolor och boende i trakten. I anslutning till fältarbetet har arkeologerna erbjudit visningar, givit information på hemsidor och hållit föredrag. Media har rapporterat i tidningsartiklar, radio och TV-inslag. Efter undersökningarna har resultaten publicerats i rapporter, artiklar och böcker. För E4-undersökningarna har den populärvetenskapliga boken *Försvunnen värld* publicerats av vetenskapsjournalisten Maja Hagerman.

Vi skulle vilja göra en intervju med dig om arkeologi i skolans verksamhet och hoppas naturligtvis på din medverkan. Samtalet beräknas ta ca 20 minuter. Projektledaren för målgruppsundersökningen, Eva Skyllberg, kommer att kontakta dig för att boka in tid för ett möte. Nedan följer ett antal frågor som underlag för samtalet/intervjun. Frågor kan besvaras av Eva Skyllberg: eva.skyllberg@lansstyrelsen.se, tfn 010-2233344.

Med vänliga hälsningar

Agneta Åkerlund
länsantikvarie

FRÅGOR OM ARKEOLOGI I SKOLAN

1. Vilket/vilka läromedel används i din skola som behandlar förhistorien/ärkeologi?
2. Har du använt kunskap från arkeologiska undersökningar i undervisningen? I så fall vilka undersökningar?
3. Vilket material har använts? (muntliga presentationer/visningar, arkeologiska rapporter, böcker, hemsida/webb eller annat)
4. Har dina skolklasser besökt någon arkeologisk undersökning? Vilken/vilka? Vilket bemötande har du fått på grävningen?
5. Har du besökt någon arkeologisk utställning/museum med dina skolklasser? Vilken? När/hur många gånger/hur ofta?
6. Har du läst/känner till boken *Försvunnen värld* om de arkeologiska undersökningarna som genomfördes med anledning av byggandet av E4-motorväg av Maja Hagerman?
7. Har du utnyttjat några av möjligheterna till kunskap om förhistorien/medeltiden som Upplandsmuseet erbjuder? I så fall vad?
8. Hur skulle du vilja arbeta med arkeologi och historien i landskapet?
9. Vill du ta upp/berätta något som inte kommit fram i svaren på frågorna ovan?

Agneta Åkerlund
010-22 33 383

FoU-projekt om arkeologi i Uppland

Vi vill ställa några frågor om kommunens verksamhet och arkeologi.

Länsstyrelsen i Uppland genomför ett FoU-projekt i syfte att ta fram ett handlingsprogram för uppdragsarkeologi i Uppsala län (uppdragsarkeologi = arkeologiska undersökningar som görs med anledning av byggprojekt). Handlingsprogrammet ska ge kunskapsunderlag för länsstyrelsens arbete och omfattar sammanställningar om olika tidsperioder men också en undersökning av hur resultat från arkeologiska undersökningar når sina målgrupper. Enligt regelverket ska uppdragsarkeologins resultat vara av relevans för myndigheter, forskningen och samhället i övrigt. Kommunen är en viktig målgrupp och de produkter som framställs inom uppdragsarkeologin har till syfte att tjäna, dels som planeringsunderlag inför en exploatering, dels som källa till kunskap om historien i landskapet som kan utnyttjas i ett längre planeringsperspektiv eller i kulturhistorisk verksamhet som vänder sig direkt till kommuninvånarna.

I Uppland har under de senaste åren genomförts en rad större arkeologiska undersökningar med anledning av olika infrastrukturprojekt, exempelvis E4-grävningarna 2002-2005, väg 288 2010 och den pågående undersökningen i Gamla Uppsala inför järnvägsutbyggnaden. Det har varit ett stort intresse för de arkeologiska undersökningarna från forskare, skolor och boende i trakten. I anslutning till fältarbetet har arkeologerna erbjudit visningar, givit information på hemsidor och hållit föredrag. Media har rapporterat i tidningsartiklar, radio och TV-inslag. Efter undersökningarna har resultaten publicerats i rapporter, artiklar och böcker. För E4-undersökningarna har den populärvetenskapliga boken *Försvunnen värld* publicerats av vetenskapsjournalisten Maja Hagerman.

Vi skulle vilja göra en intervju med dig om arkeologi i kommunens verksamhet och hoppas naturligtvis på din medverkan. Samtal planeras med fyra tjänstemän och tre politiker som företräder olika verksamhetsområden. Samtalet beräknas ta ca 20 minuter. Projektledaren för målgruppsundersökningen, Eva Skyllberg, kommer att kontakta dig för att boka in tid för ett möte. Nedan följer ett antal frågor som underlag för samtalet/intervjun. Frågor kan besvaras av Eva Skyllberg: eva.skyllberg@lansstyrelsen.se, tfn 010-2233344.

Med vänliga hälsningar

Agneta Åkerlund
länsantikvarie

FRÅGOR OM KOMMUNENS VERKSAMHET OCH ARKEOLOGI

1. Vilket/vilka kulturhistoriska underlag finns/har tagits fram inom kommunen som behandlar förhistoria/ärkeologi?
2. Har kunskap från arkeologiska undersökningar använts i exempelvis översiktsplanen, eller olika program? På vilket sätt? Vilka arkeologiska undersökningar?
3. Har kunskap från arkeologiska undersökningar använts i gestaltning/utformning av bebyggelse?
4. Vilka källor/material har använts? (ärkeologiska rapporter, böcker, GIS-data, hemsida/web, muntliga presentationer/visningar eller annat)
5. Hur ska resultaten vara presenterade för att de ska vara användbara i kommunens arbete?
6. Har du besökt någon arkeologisk undersökning? Vilken/vilka? Vilket bemötande har du fått på grävningen?
7. Har du läst/känner till boken *Försvunnen värld* om de arkeologiska undersökningarna som genomfördes med anledning av byggandet av E4-motorväg av Maja Hagerman?
8. Har fornlämningar (som ligger kvar i landskapet) utnyttjats som en resurs i samhällsplaneringen, dvs. utöver att endast beskrivas (exempelvis i översiktsplanen, detaljplaner eller olika program)? Var och på vilket sätt?
9. Använder kommunen några webbaserade tjänster som källa till arkeologisk kunskap? I så fall vilka (Fornsök, Kringla eller annat)?
10. På vilket sätt arbetar kommunen med att ge medborgarna kunskap om den historia i landskapet som arkeologiska undersökningar ger?
11. I tätortsområden i Sverige har fornlämningar alltmer blivit en ”bristvara” genom att merparten av fornlämningarna tagits bort vid exploatering. Har ni arbetat/vidtagit några åtgärder för att tillgodose kommuninvånarnas tillgång till historia i landskapet?
12. Hur ser du på kostnaderna för arkeologiska undersökningar?
13. Hur skulle du vilja arbeta med arkeologi och historien i landskapet?
14. Vill du ta upp/berätta något som inte kommit fram i svaren på frågorna ovan?

Agneta Åkerlund
010-22 33 383

FoU-projekt om arkeologi i Uppland

Vi vill ställa några frågor om kommunens verksamhet och arkeologi.

Länsstyrelsen i Uppland genomför ett FoU-projekt i syfte att ta fram ett handlingsprogram för uppdragsarkeologi i Uppsala län (uppdragsarkeologi = arkeologiska undersökningar som görs med anledning av byggprojekt). Handlingsprogrammet ska ge kunskapsunderlag för länsstyrelsens arbete och omfattar sammanställningar om olika tidsperioder men också en undersökning av hur resultat från arkeologiska undersökningar når sina målgrupper. Enligt regelverket ska uppdragsarkeologins resultat vara av relevans för myndigheter, forskningen och samhället i övrigt. Kommunen är en viktig målgrupp och de produkter som framställs inom uppdragsarkeologin har till syfte att tjäna, dels som planeringsunderlag inför en exploatering, dels som källa till kunskap om historien i landskapet som kan utnyttjas i ett längre planeringsperspektiv eller i kulturhistorisk verksamhet som vänder sig direkt till kommuninvånarna.

I Uppland har under de senaste åren genomförts en rad större arkeologiska undersökningar med anledning av olika infrastrukturprojekt, exempelvis E4-grävningarna 2002-2005, väg 288 2010 och den pågående undersökningen i Gamla Uppsala inför järnvägsutbyggnaden. Det har varit ett stort intresse för de arkeologiska undersökningarna från forskare, skolor och boende i trakten. I anslutning till fältarbetet har arkeologerna erbjudit visningar, givit information på hemsidor och hållit föredrag. Media har rapporterat i tidningsartiklar, radio och TV-inslag. Efter undersökningarna har resultaten publicerats i rapporter, artiklar och böcker. För E4-undersökningarna har den populärvetenskapliga boken *Försvunnen värld* publicerats av vetenskapsjournalisten Maja Hagerman.

Vi skulle vilja göra en intervju med dig om arkeologi i kommunens verksamhet och hoppas naturligtvis på din medverkan. Samtal planeras med fyra tjänstemän och tre politiker som företräder olika verksamhetsområden. Samtalet beräknas ta ca 20 minuter. Projektledaren för målgruppsundersökningen, Eva Skyllberg, kommer att kontakta dig för att boka in tid för ett möte. Nedan följer ett antal frågor som underlag för samtalet/intervjun. Frågor kan besvaras av Eva Skyllberg: eva.skyllberg@lansstyrelsen.se, tfn 010-2233344.

Med vänliga hälsningar

Agneta Åkerlund
länsantikvarie

FRÅGOR OM KOMMUNENS VERKSAMHET OCH ARKEOLOGI

1. På vilket sätt ingår uppdragsarkeologi i de underlag som du får inför beslut/diskussion inför planerade exploateringar? När och vad?
2. Får du som politiker tillräcklig kännedom om resultaten från de arkeologiska undersökningar som utförts? På vilket sätt ges informationen?
3. Har du besökt någon arkeologisk undersökning? Vilken/vilka? Vilket bemötande har du fått på grävningen?
4. Har du läst/känner till boken *Försvunnen värld* om de arkeologiska undersökningarna som genomfördes med anledning av byggandet av E4-motorväg av Maja Hagerman?
5. På vilket sätt vill du att kommunen ska arbeta för att ge medborgarna kunskap om den historia i landskapet som arkeologiska undersökningar ger?
6. I tätortsområden i Sverige har fornlämningar alltmer blivit en ”bristvara” genom att merparten av fornlämningarna tagits bort vid exploateringar. Har ni arbetat/vidtagit några åtgärder för att tillgodose kommuninvånarnas tillgång till historia i landskapet?
7. Vill du ta upp/berätta något som inte kommit fram i svaren på frågorna ovan?

Inom uppdragsarkeologin framställs olika typer av produkter och olika insatser görs för att nå exempelvis forskare, samhällsplanerare, hembygdsföreningar och skolbarn. Forskare har vanligen förhållandevis stor kunskap om hur de kan få tillgång till uppdragsarkeologins resultat. Detta FoU-projekt har därför valt att undersöka hur andra grupper får kännedom om uppdragsarkeologins resultat. En viktig målgrupp för uppdragsarkeologin är kommunerna, skolan är en annan. Intervjuer har gjorts med kommunens tjänstemän och politiker och med grundskolans lärare i Uppsala och Tierps kommuner.

Utvärderingen pekar på flera olika förslag för att stärka uppdragsarkeologins samhällsrelevans och för att kunna nå målet att fler människor ska ha möjlighet att ta del av arkeologiska resultat. Betydelsen av en god populärvetenskaplig publicering kan knappast överskattas. Något av det viktigaste borde vara att söka involvera, engagera och informera skolan på ett strategiskt sätt. Visningar av undersökningar för skolbarn är av stor betydelse och de blir ofta den enda kontakten som ett skolbarn får med arkeologi under sin skoltid.

Utvärderingen framhåller också att en framgångsfaktor för kulturmiljövårdens arbete bör vara att tydligare arbeta mot kommunerna som målgrupp. Att integrera de arkeologiska resultaten i kommunernas kulturverksamhet borde vara avgörande för att ge ett större antal medborgare arkeologiska kunskaper och upplevelser.

MEDDELANDESERIEN 2013

1. Översikt av Kvinnofridsarbetet i Uppsala läns kommuner (*Samhällsutvecklingsenheten*)
2. 2009 års inventering av gölgroda (*Rana lessonae*) i Norduppland (*Naturmiljöenheten*)
3. Källanalys av miljögifter i Uppsala län (*Miljöskydds-enheten*)
4. Uppdragsarkeologins målgrupper – en utvärdering av publik arkeologisk verksamhet och av hur de arkeologiska resultaten tas om hand i samhällsplaneringen och i skolan (*Kulturmiljöenheten*)

LÄNSSTYRELSEN
UPPSALA LÄN

POSTADRESS 751 86 Uppsala GATUADRESS Hamnesplanaden 3
TEL 010-22 33 000 (vxl) FAX 010-22 33 010
E-POST uppsala@lansstyrelsen.se WEBBPLATS www.lansstyrelsen.se/upsala